

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1968 ч.
И Ю Л Ъ

9

В Т О Р Н И К

159 (7002).

Өртөз 2 көп.

ПРОФЭВИЛЕЛ АЖЫЛЫНДА КОЛ ЧҮҮЛ

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIV съездин профэвилелдериниң ажил-чорудулганын кол шүгүмүн — социалисттик чарышты улам калбартып болгаш коммунисттик коллектив кылдыр адалдыр дээр шимчээшкенин үргүлчү башкары болуп деп айткан. ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIV съездинде СЭКП ТН-ның чедирген байырында совет профэвилелдер социалисттик чарыштың туугун улам бедик көдүрери, коммунисттик коллектив дээр демиселди улам ыңай калбартыр, амылчы чануун күш-ажылы болгаш политиктиң көдүрүлүшүнүн изин-биле деткири, В. И. Ленинниң төртүтүнгенинен бээр 100 чыл болурунга холбаштыр алган социалисттик хушээлериниң чедишининиң күөсеттинген турары дээр организацик амылды күштелдирери болуп дээрзин айткан.

Бистин республиканын профэвилел комитеттери үстүндө чугаалаан партияниң уадурулганы боттандырбаашан, боттарының ажил-чорудулганын элзэн ийкейликти. Чимээ, «Менгеи», «УТКА 25 чылы» советхотарда амылчы комитеттери, дуржулга станцияларда профэвилел организацикы база «Тыва даг-дугу» комбинатта профэвилелдериниң каттышкан амылчы комитетти болгаш өскө-даа черлерде профэвилелдериниң организацикы амылын экиктиккен.

«Тыва даг-дугу» комбинаттың профэвилел организацикы В. И. Ленинниң төртүтүнгенинен бээр 100 чыл болурунга утуштур алган социалисттик хушээлериниң күөселдизин эки организастап турар. Эрткен чылын комбинат сортуг даг-дугун бээриниң планын ооналдзын 2200 тонна амыр күөсеткен болгаш бе чылын база эки амылдап турар. Камналга чурумун чедип ап шыдаанының ачызында комбинат планнашкынының болгаш экономиктиң идиг беришкенин чаз системаның шилкир аргалыг болган.

«Улут-Хем» ыш амыл-агы чериниң профэвилел комитетти дирекция чери-биле кады амылчыларын ийкейлиң көдүреринче уланган амылдарын чорудуп турар. Амылды шак ыңгар чорутканы-биле ул бүүдүргө планнашкынының болгаш экономиктиң идиг беришкенин чаз системаның шилкир аргалыг болган. Ол ышкан Нызылдың электростанциясында, республика типографиясында, «Нызыл-Хаван» хамур-даш шахтазында, № 1, 2 автобүүдүргө черлеринде база № 586 көмүр чоруп механизастаттынган колоннада профэвилел организацикы боттары-

ның ажил-чорудулганын эде көргөн болгаш улам ийкейликтиккенер.

Профэвилел амылында кол чүве — социалисттик чарышты организастаары болуп дээрзин республикада дына хей профэвилел организацикы билип, ол амылды эки организастап турар апарганы өөрүчүг.

Күш-ажылды бүүдүрүчүлүүн бедиринче угланган амылды калбартып турары эки түңнелди берип эгелзэн. Чимээ, «Тыва даг-дугу» комбинатта амылчы инжиниң айда амылдап алыры чүс чөдөн рубль чедип турар. Бе дээрге улуг төлөвир-ди.

Ыңчалза-даа чамдын профэвилел организацикы боттарының ажил-чорудулганын ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIV съездининиң шитипирин өзугаар дайынчы кылдыр эде тургузарындан ырактат хомудал каап турарын минкири чугула. Элзэн хей черлерде профэвилел организацикы боттарының шитипиреле чөгүү үндэтин айтырыгыларындан чоруп турарлар. Күш-ажылдык сагылга-чурумун быжыгылаары, ооң бүүдүрүчүлүүн бедирин, планын ооналдзын күөселдизин хандары болгаш өскө-даа эргемок чугула айтырыгылар бар турла-ла, профэвилел организацикылары анза-ла хайгаарачылар болуп турары дыка четпес. Профэвилел организацикының амылын кууду деңгелге чорудары эки түңнелдерге чедирбес дээрзин черк кырында бар амылдардык чижектери көргүзүп турар. «Тыва даг-дугу» трези бе чылдың беш айларының планын ооналдзын ырактат чедир күөсеттэн, ол хиреле-ле ында профэвилел организацикы (ажылчы комитеттериниң дагызы ш. Ефремов) анза-ла хайгаарачы болуп артып калган. Чадананың, Хову-Аныкының, Ак-Довурттың хлөб быжыгар заводтары база-ла чартык чылдың планын ооналдзын күөсеттэн, ында профэвилел организацикылары организацикы ролун күөстөйиң, хайгаарачылар болуп артыккан.

Күш-ажылдык бүүдүрүчүлүү куудулаш, бүүдүргө черлериниң кылып турар продукциялары аар унелиг болу бээр таварылгалар база бар. Кызылдың туулубу заводун болгаш Чечен-Хемчикте «Тыва» советхотун шак ыңдыг ажил-агыларын санынга кирип турар. Ол черлерде профэвилел организацикылары организацикы эвес, чөгөнгич чорун көргүскенер.

Бистин республиканын элзэн хей советхотары күш-ажылдык бүүдүрүчүлүүн бедирин ап шыда-

вайн тургаш, бүүдүргөн продукцияны өртзөн улгатырар чоруту үргүлчү болдуруп турар.

Камналганын Ленинниң фондусунга деп лозунку бүү профэвилел организацикылары калбартып умурлуг. Ыңчалза-даа дына хей бүүдүргө кол-лективтери бе талазы-биле боттук амыл чорутпайн турары — профэвилел организацикыларын бээр бир четпес амылы болуп.

«Күш-ажылга алдар!» деп республика Наадымы удаас болуп. Ол Наадымга чедишининиң умуражыр дээр бөлөткел амылчыны үзүндө профэвилелдер эң ийкейлиг амылдар умурлуг. Ылаңгыя Наадымга кол-лективтериниң болгаш тус-тус мурнакчы кижилериниң аңа кирир эрге дээр чарынын калбартыры чер-черде профэвилел организацикыларын дөрт хушээлгези болуп.

Профэвилел организацикылары кижизидилге амылчыны талазы-биле улуг амылды чорудар хушээлгези. Култура бажыңкыры, клубтар, кызылбулуннар, библиотекалар аразында чарыштыг амылдап, В. И. Ленинниң төртүтүнген хунунге чедишининиң умуражырын талазы-биле улуг амылды чорудар умурлуг. Партия, Ленин дугайында уран чүүл кол-лективтериниң эң эки көргүзүү дээр чер-черге конкурстары чорударын профэвилел организацикылары баштаар хушээлгези болуп.

Бистин республикада профэвилел организацикыларының кол нурууу социалисттик чарышты организастаарының болгаш мурнакчы дуржулганы пропагандаларының талазы-биле амылды чорудуп турар болза-даа, чамдын черлерде ол амыл четпес тургустунганын минкил демдеглээр умурлуг бис. Ыңчангаш профэвилел организацикылары чүгө болган чүүлдерини даңзылап бүүдүзээр өргөн болурунда чылгаз, өзүлүг организацикы болурунча дүргөн киририн чедип алыры — профэвилел организацикыларының сонгарладып болбас сорулгазы болуп.

Ленинниң комсомолдун 50 чыл оюнга база Совет курунуниң тургустуну В. И. Ленинниң төртүтүнгенинен бээр чүс чыл болуп оюнга чедишининиң умуражыр дээр бүү улустун социалисттик чарышты чер болганда калбарган турла, профэвилел организацикыларының амылы улам-ла дайынчы байдалга тургустунган турар умурлуг. Ол сорулганы бистин профэвилел организацикылары ылап-ла чедип алган турар хушээлгези.

Шериг академияларының доозукчуларына алдар кылдыр

Шериг академиялары Чымылганнар партияныкынын эртем курузун дооскан болгаш Совет Армияныкынын шериг кезектеринге амылдары-биле томуйлаттырган доозукчулары июль 8-те Кремльдин Съездилер ордунун за-лынга долдур олурган. СЭКП Төп Комитетиниң бол-гаш ССРЭ-ниң чазза ше-ринин дээди өөредилге черлерин доосканнарга алдар кылдыр чанчыл болган хушээл алышкыны тургускан.

Эртенгиниң 10-шак. Министри Совет Эвилели-

ниң Маршалы А. А. Гречко байырлыг хушээл алышкыны айткан. СЭКП ТН-ның Чингине секретары Л. И. Брежневтиң чугаазын чымылганнар чылы-биле уткаан.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди судунуң пленуму

Кремльге чүректин ханызындан беседалар

Июль 6-да Кремльге СЭКП ТН-ның Чингине секретары Л. И. Брежневтиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Даргазы Н. В. Подгорныйның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгиниң Каттышкан Араб Республиканың Президенти болгаш Араб социалисттик эвилелиниң Даргазы Гамаль Абдель Насер-биле беседалык уламчылап болган.

Найралдын болгаш чүректин хан байдалыга эртен беседа чоруп турда Чоокку Чөөн чүкте байдалын дугайында, израиль агрессияны уржуктарын уушкар аргаларын дугайында, а ол ышкан ийн талагы харылзаларын айттырылганын болгаш бот-боттарында согураалдык делегей айттырылганын талазы-биле санал-ооналдарын ак сеткилдиг солчулганын үргүлчүлзэн.

Дүжүтке немелде

Чурттуң колхозтарында болгаш советхотарында чайгыч аңдарылганын үргүлчүлзэн турар. Топ статистика эргелелинги дингатакы-биле, алырга, июль 1-ге, чедир 16 миллион 956 муң гектар чери аңдарган, ол болза эртен чылдың чогур үзүмдэн 1 миллион 63 муң гектар хей дээни ол.

Россия Федерациязының колхозтарының болгаш советхотарының үзүмге барык 10,6 миллион гектар пар ойнактып турар. Украинаның болгаш Казахстанының чер амылдакчылары арыг парын аңдарарын эң дээр хуусааларда доозуп турар.

Узбекистаның, Азербайджаның, Таджикистаның, Латвияның, Белоруссияның ажил-агылары чер аңдарылганын саададып турар.

(СЭТА-ның корреспонденти).

КҮШ АЖЫГА АЛДАР!

Кампанияга белен

Таңды районун «Коммунизмниң херели колхозта 1968—69 чылдарының кыжынында ишти-ниң малынга чидиртп мал чеди белеткээрине хамаарышкан амылдар чоруп турар. Сиген кезилдизин кырып № 1 механизастаттынган бригада (бригадир коммунист Василий Оюк) ам бо хүн-керде бүүгү тракторларын, сиген кезер машиналарын, кижжи күжүн шүптүзүн белеткеп алган.

Сиген кезеринге белеткээш шүптү 18 трактор бар, оларныкы шитинде кезеринге киржир МТЗ-50 деп 8 трактор, ДТ-20 деп 4 трактор, бөдөринге киржир МТЗ-50 деп 5 трактор белеткеттинген, а сараат-таарында кирер МТЗ-50 деп трактор база белен.

Бригада сиген кезилдизинче июль 10-да кирер деп турар. Ам үеде колхозтун Оңгар-Ховуда тараа шаңын экип, кылып турар. Сиген кезилдизиниң белеткел, септелгезинге механизаторлар Кара-оол Шаа-Хуурак, Уй-нук-Көк Бира, анык механизаторлар Дадар-оол Данзын, Александр Андряшкын оларнык эки амылдарын демдеглээр чугула.

Коммунист эш Сергей Ойдулаа удурткан аты-биле амылдар № 2 бригада база-ла сиген кезеринге белен. Оларда сиген кезер 15 машина, 20 айт, 25 кижжи белен. Ол бригада колдуунда өөреникчи аныктар бригада-зы болуп турар.

№ 1 бригада Дөң-Те-ректиң, Өл-Аригның, Ой-мак шыктарын кезер алаар, а айттың бригада Шанган-Акс, Улуг-Алаак, Борбак-Хорган бо черлериниң сигенин кезер деп турар.

В. ОММУН

Кезип кириккен

Баз-Хем районун «Бурун-гаар» советхотун Хайрылга № 1 бригада нитизиниң малынга ситенин июль 27-де кезип кириккен. Сиген кезилдизинде ийн агрегатты тургускан. Трактор бүүзү ситен кезер 4—4 машиналар.

Трактористер Андрей Калинин, Бүрүштү Момбурай, 6—7 класстың өөреникчилери машинистер шүптү 8 кижжи составты ийн агрегат амылдап турар.

Ук ийн агрегат хүнде 40 га черин ситенин кезер тургаш.

60—70 ганы кезип, хүн норманын үргүлчү амыр күөсетип турар.

Ам болуп Наадымга чедишининиң умуражыр дээр ситен кезикчилери күженишкенин амылдап турар.

К. ХОЙЛААРАН.

ДООСТУП ТУРАР

Тожу районун «Май 1» колхозу хой кыргыздын 1968 чылдың июнь 20-де эгелзэн. Эң-не баштай ырак черде Нуштуг-Немингич Сырынаа деп чайлагга хоочун хойжуу эш Чооу Хурбештеиниң 384 баш хоюн 5 кижжи июнь 20-де кыргыз киргеш, июльдуң баштайгы чартында кыргыз дооскан. Саанчы эш Н. Даржаа 3 хүнде 125 башты, а хүнде 41 —42 хойну кыргызан, саанчы Т. Почта 3 хүнде 72 баш хойну, саанчы Алгынан Барымаа 3 хүнде 72 баш хойну кыргызан болгаш хандарчылар А. Сүрөөп, А. Шуруу олар эки дузала-жып, кызымканай амылдааннар.

Дуржулгалыг хойжу эш Ч. Хурбештеиниң 384 баш кыргыз хондан нитизин-биле 462 кг дүктү кыргызаш, күрүнге саткан.

«Май 1» колхозтун хойжуу эш Максим Наадымның 470 баш хоюн июнь 25-те шеф-биле кыргыз эгелзэн. Хой кыргыздаында 40 амыр херез-мен колхозчулар кирип турар болгаш хол хачыны-биле дүргөн темпийлиг кыргыз турар. Хойлар кымын чуудал, багачи ашканы-биле көнчүг эвээш дүктү берип турар. Чимээ, С. Танаа, Т. Доймаштай бо чылдың июнь 29-та 1 хүн 12 баш хойну кыргызга, ол-ла хойлардан нитизин-биле 8 кг 900 грамм дүктү алган. Моон алгаш көөрге, хойнуң дүгү кууду шынарлыг болуп турар.

«Май 1» колхозта нити маалдык бригадир эш Чооу Чорбааның чугаалап турары-биле алырга, 470 баш хойдан нитизин-биле 400 кг четпес дүктү алган.

Мен маңа хамаарыштыр са-

налыны база бижиксеп тур мен. Тожуда хойга тааржыр дагалары, мээстерлиг черлер чок деп чугаалап болуп. Ындыг болганда дагалар чок черге хойларын дуогуларга узааш, оон аскантаар, харын чартын нарын дүктүг меринис уксаалыг хойлар шуут таарышпас, карака баштыг, ак-ам тыва уксаалыг хойларын эстүер болза тааржыр деп бөдөл турар мен. Тожуга тааржыр хойларын бүүдүрүчү кошкарларын тывар дугайында өөренип көөрү тусай эртемниң зоотехниктерден негетинип турар.

Тожуга хойну чыл бүүде эстүрүп турза-даа, чылдың кайы-даа үзүндө колхозчуларын, фермаларын, бригадаларын хой эди-биле хандырып шыдавайн турары хомуданчыг. Ол ышкан хой дүгү саар планын күөсе-дири база бергедеп турары ча-

Байырлалга умкуштур

Улут-Хем районун Жданов атыг колхозтун хойжулары хой кыргыздын уламчылаашаан. Ийн-Тал салбырында 18 алектри хачылыг агрегат амылдап турар. Мылды нитизин-биле 40 кижжи хой кыргыз, боттарының аразында социалисттик чарышты калбарган. Чоураа суурда кыргызда пунктту июнь 29-ка чедир 700 амыл хойну кыргызан. Ийн кыргызда пунктту 4300 хойдан 8600 килограмм дүктү кыргыз алган.

Хойжулардан Кыргыз Халы бир хойдан-на 2,7 килограмм, Хуурак—2,5, Дон-ка Бадарыч—2,5 килограмм дүктү кыргыз алгылаш, социалисттик чарышты.

мурнакчылар болгашан. Кыргыкчылар Шалган, Лопсан, Бичелдей, Кунга, Уйук олар хей дүктү кыргыз турарлар. Колхоз 14 муң хойну июль 12-те чедир кыргыз доозар.

Танды районда «Коммунизмниң херели» колхозтун малчылары республиканың «Күш-ажылга алдар!» Наадымын төлөтүп уткуур дээр күженишкенин амылдап турар. Бо хүнүнде хой кыргызкыны тулук чоруп турар. Колхозтун 21 муң хойну 14 муң кыргызтыгнал. Чылдың баштайгы чартында 25 тонна дүктү күрүнге саар тургаш, ону 26 тонна кылдыр күөсеткен.

«Тыва даг дугу» тудугун дашчыларының аразында Федор Мальцевтиң биргидизиниң кезигүү Монгуш Бүрбүнүн ады сурагыт. Дуржулгалыг тудугу аныктарны мергежилдинге өөредип, хүн бүрүнүн нормазын ажыр күөседип, даандырган амылчы бедик шынарлыг күөседип турар. Ам үеде ол бодунун өөрү-биле кады комбинаттын ийги ээлчээнин тудуунда үүрмектээр корпусту тудуп турар.

ЧУРУКТА: Монгуш Бүрбүнүн амылдап турары.

А. БОНИННИНГ фотозу.

Ишкинниң чайлагарында

«Сут-Хөл» советхотун Ишкин салбырында болза-даа, шээр-даа малдын чайлаглаашкынын организастыг эгелзэн. Уру, Шеде, Соорлар, Алды-Баргал, Устуг-Баргал дээр ышкан ырак чайлагарже 6 муң амыл хойну, 10 муң өшкүнү, ийн кодан чыгыны чоруткан. Олар шүптү 64 кезек черде.

Малчын бүүзү кадарган малын чайла-

ларга эки семпирт хушээлгези. Оон-биле кады олар мал чедип белеткээр ооналдыг. Ишкинниң Кара-Дыт деп черде 45 га ситен шөдү сугтарып тургаш, оон 90 тонна ситенин ажаап адыр деп планнаа болза, ону 120 тонна чедир дээр амылдап турар.

О. БОРАШ.

Келир өөредилге чылынга

Өзүр районун Солчур сес чыл школзында чаз өөредилге чылынга белеткел амылдары ажи чоруп турар. Школа класканын болгаш аа-иелер бүүгү класканын шалаларын болгаш сонга, ажиртерин бүүдү дооскан.

Школавын, интернаттын, столоваланы, мастерскаяны эргижирөө 19 пекчаларын солуп кылган. Аа-иелер Келден, Доржу олар хүнде ийн пекчалы салып турганнар.

Амгы үеде парталарын, стол-дарын, сандаларын бүүдү ки-

чириккен. Школа септелген каш-ла хонга эстүр.

Келир өөредилге чылында «тудар» ышты школа чыныкче көөртүп эгелей берген.

Ам 500 кубометр ышты дү-жүргөн.

«Бисте күрүне эрге-чагыргазы бир тээ ажилчың аңгының холунда турда, бүдүрүлгөңүзү бүгү чепсек-херекселдери ол күрүне эрге-чагыргазыңа хамааржып турда, бисте чурттагыч чонну чүгө кооперастары шынал-ла сорулга болуп артып калган... Пролетариаттың хой-хөй миллион үүрмөк болгаш эң үүрмөктөлөчкө тараачынар-биле эвилели, тараачынарга хамаарыштыр ол пролетариатка удуртуруп хандырып берип турар болгаш өскө-даа чүүлдер — бо бүгү кооперациядан... херекти болуп турар шүтүчү чүүл ол эвес чүвө бе, долу социалисттик ниетилелди тургузарыңа эргежөк чугула чүвө шүтүчү ол эвес чүвө бе?»

(В. И. Ленинниң «Кооперация дугайында» деп чүүлүндөн).

Бии-Хем районун Ленин орденниң «Кызыл тараачын» көдөз ажил-агый артели. Оон төөгүзүн көөр бола, Ленинчи кооператив планын бистин Тывага амыдыралга боттанганын чайыннап чижээ болур, азы оон төөгүзүндөн Тывага колхоз тургузушкунун төөгүзүн сүрө көрүп болур.

Туранда № 1 болгаш № 2 школа-

ларнын өөреникчилери база башкылары бо колхозтун төөгүзүн чыр талазы-биле элээн ажилдарын кылган. Оларнын бижи алган одуругларындан солун чүүлдерин номчуп болур.

Солунун бо арнында бистин республикада мурнакчы ол колхозтун төөгүзүн, амыг болгаш келир үзинге холбашкан материалдарын парлап тур бис.

Көдөз ажил-агыйны социалист эзуга чартырының оруктарын В. И. Ленин бодунун «сурагылы кооператив планынга ажилдап кылган.

Ажил-агыйның социалист системасы болгаш бүдүрүлгөңүз чепсек-херекселдинге социалист өңү ССРЭ-ге улус ажил-агыйны: үлөтүрнү, көдөз ажил-агыйны, транспорт болгаш өскө-даа адырларны хөгжүдериңиң экономикагын үндөткөч болур. Чурттуң экономикагынга кол ролду, В. И. Ленинниң өөредип турганы-биле алырга, «...бүдүрүкчү күштөнниң байдалыңың талазы-биле, тодаргайлаарга, бүгү ниетилел хөгжүдериңиң кол чүүлүңүз талазы-биле социалист ажил-агый организациязының үндөткөч болур...» улус машина индустриязы ойноп турар.

ЛЕНИН ОРДЕННИГ КОЛХОЗ—АЖЫЛ-АГЫЛ ЧЕЧЕКТЕЛИШКИНДЕ

ТӨӨГҮДӨН ОДУРУГЛАР

Колхозтун төөгүзүңе холбашкан миндиг одуругларын төөгүтүлдүр бижип турар: — «Кызыл тараачын» колхоз 1930 чылда организа-цияланган болгаш мичаарда оон кижилер-ла, экономика-даа талазы-биле күчтүү бо кире турган: тарылга шөлү 120 гектар. А мал-малыгы: Мийиңетг болз мал 55 баш, 300 баш хой, 10 хаван-ол-ла.

— Колхозтун чепсек-херексел чүү турганмы?

— Азы андамын 9, ыяш ийир — 40, терге — 19, аты-биле ситен кезер машина — 1.

— Болгоза чеме өрөгө таап турганмы?

— Шүтүтү 18.

— Артелиң баштайгы кижилериниң дугайында чүнү чугаалап болур?

— 1885 чылда орус тараачын Т. Савьянов Чөөн Сибириниң генерал-губернаторундан Урайхай кайра барып, Туранга чер ажилы кылдыры-биле чопшорел ап алган — деп, төөгүдө бижип турар. — Оон-биле калы тараачынар Фунт-ковтар, Мартыновтар, Бяковтар, Петровтар, Сарануловтар болгаш өскө-даа база чет-кыл кез, бажынар тузун, чер чазарлап турганнар. Харын-на амыг Туран хоорайны үндөткөч кижилер ол болган.

— Оон аразың алырга, стурүтү өтүлдөз кайдыг болганмы?

— 1896 чылда-ла уран-чын чурттакчылар 170 хире кижиче берген.

— Оо кижилериниң чуртта-галы кайдыг турганмы чычар?

— Тараачын өг-бүлелериниң хой нуруузу адым чурттап турган. Чамдык чылдарда дүжүт багай болгашаарга, олар аажок чедимес болгашаар. Туран стурүтү адым, чонуну чугаалап алырга, «дуран» дээр ырады коор оптикти херекселде холбаштыр адым, чуртта-галга ырак дегерлер ужурут турган-ла бол, ол черлерге орус тараачынар болгаш ты-ва артаат боттарының-на дер-лери-биле, кылдычак хол-дери-биле кылдып, тодуг-ла болгашаар деп чурттап чо-раннар.

— Ичаарга ол кижилер дуран-биле көргөн чүвө дег ка-жалдан бээр ырады көрүп, малайлап чурттагалы тып эгезинериле?

— Чүгө Октябрьниң соци-алист Улут революциязының соонда, Тывага улусчу эрге-ча-гырганы тургусканда.

— Манас холбаштыр колхозтун бир хоочун кижин Халбен-оол ирей минчип чугаалаар: — Шаанда Талынның Ме-жегей иичаар Ажыкы изерен, а бо минчар. Медведов деп байлар чурттап турган. Бай-зы-даа муң-муң баш малдар-лыг. Кижилер мичаарда Ажы-кайны тускай аскыр өөр чыраа чылгылыг-даа джир чүвө бол-гай.

— Ийет—деп, манас оңу-түе кире бердим. Ону кайдыг

утка-биле чугаалап олурары-нар ол?

— Азы, манас көрүңер. Бай кижиче байын чуртар, адым кижиче адымнын чуртар. Ажыкы орус байларга бар-ганда, мөңгүн адым ылап-ла белекке бербишкен, ак ка-лакты тулар кижиче дээр чүвө.

— Орус байлар бараан-сараан белекке бээр. Оон соонда олча ажык болуп, сазылажын, хай-дынар. Орус-даа, тыва-даа тараачынарны ыт чокка ча-гырып алырынның артазын-даа сүмелешип турдулар-ла ийиң.

— Ичаарга орус, тыва адым кижилериниң холбашы кайдыг туржук ирги?

— Амыдырал джип чет-кыл келген орус тараачынар байларга халечиктеп чоран тывалар-биле өнүктөткөч, оларан ийн-чаныг баш малды ап амыдынар эгезген. А олар боттарының эгезгенде тарып алган тараачын төгө кижилер тываларга бээр. Харын-на олар тыва кижилериниң чер ажилын кылдырыңа өөредип каан бол-дур ийиң...

— Колхозтун бир хоочун кижин С. Коровин база чугаалап турар. Орус болгаш тыва тараачынарның аразында се-риялык адым байдал оларын каттыжарыңа албап келген. Ичачанга орус Тывага бирги-лериниң бирээни болуп, көдөз ажил-агыйны коллективиза-циялап джип демисел эгезил. Улусчу эрге-чагырга туруп келгенде, харын-на олар 1930 чылда март 30-де колхоз кылдыр каттыжарын шийтир-леп алганы ол-дур.

— Колхозтун баштайгы үе-ин кайдыг турганмы?

— Баштай хоочун эртин-даа турган болуп бис ийиң—деп Семен Тимофеевич Коровин чу-гаалап турар. — Чүгө мал-ды эвес, харын куштарыны-ты, барык бүгү эг-херектис-ти каттыжтыр джип турду-вус. Коммуна тургузар дөңи-вис ол-дур ийиң. Ичача-даа чөм чир кижиче хой, ажил-даа шылдарлар, эг-херексел эвезил. Коммуна болбайн бар-ган болбас ийикпе.

— Оо аразында кулак байлар база шийчип үткен. 1931 чыл-да-ла артелиң кол хужу—ой ийн кижиче оларын самынын базар джип чорутулган, час-кы хоу ажилдарын кидин үезинде. Чүгө кыргынар, хер-рөкжөнөр, уруг-дарыг артып калган. Ийиң үе база турган чүвө болуп ийиң.

— С. Коровин оон мнай ұлам-чанын чугаалады.

— Кулактар бистин «больше-вляччи самардык» джир, а бис оларын — «кадетчидер» дээр бис. Болгоза чер түп берип турда, олар «кызыл-буттарга бистин черивисти кезип берип-тер болунарда, кара шорунар эвезеп» деп корутканыг чуга-чурулар-ла. «Силериниң оу-дардан кортпас бис, бодувус джип туржуп шылдар бис» деп оларга харылап турдубус.

КОЛ УГЛАНЫЫШКЫН—МАЛ АЖЫЛЫ

Төөгүдө бакылал көөрге, чамдык чүүлдер миндиг бол-ду.

Ичачага ам бо хүннерде «Кызыл тараачын» колхоз кан-дыгы? Бо дугайында зоотех-ник М. П. Михайлова болгаш колхозтун баштаар чериниң даргазының оралакчысы М. К. Кунаев-биле чугаалажып көр-дүм. Манас чамдык саннарны алаалы. «Кызыл тараачын» кө-дөз ажил-агый артелиниң аш-ла орулгазы ам ийн миллион рубль челип турар. Ичачага 1964 чыл-биле дөңсөргө, орулга барык ийн катан көв-түдөн. Чүпү күсели-биле? Ха-мыктын мурунда бүдүрүлгөн чоорту, доктаамал-биле меха-низастап, шапкынчының кел-генини күсели-биле. Колхоз-тун кол угланышыккы мал ажилы, оң-биле кады чер ажилы база улуг хөгжөн.

Ичача мал ажилы 60 ху, а чер ажилы—барык бүрүнү-биле механизастагыңа. Мал ажилын шапкынчы-биле чор-дур талазы-биле кол чүтү чүү болуп турармы? Мында бирги эгезгенде специализастаа-жың колдатын. Чүгө бо орук-биле хөгжүр, ол—чедим-киниң шийтирлеттинип тур-дар. Чижээ бо-дур: Эркекте ферма хой ажилдыг, Туран болгаш Билегин фермалары—стү бодур, а Хүтте—эст угланышыккыңа малдарын өстүрүп турар. Оң-биле кады топ — Туран фермазында ша-

рыжыктарын алды айдап бү-дүн чартык чыг чедир семир-тип турар болгаш оларын эт-ке колдууда ортумактан ору-шынчаг кылдыр дужаап ту-рар.

Мал ажилында специализа-таа-жың боттандырган чорук оон уксазын экижидер, продуктулуун бедидер талазы-биле боттут ажилдар артамы берген. Ичачанга, мал бажы-нын санынын талазы-биле алырга, олар-белчин черлериниң, чайгаар үнгөн олт-сиген-нин, мал чөм културалар-нын болгаш тараан ситенер-нин хемчээлде дүштүр ийн-дым хемчээлде четкен деп са-нап болур. Моон сонгаар мал ажилыга сазыралын кол шүтүмү — оон алдыларын шы-нар талазы-биле өстүрериче угланган турарын сайгарыла көргүсөң. Ичачанга селекция болгаш уксазында ажил-ынче кичээлгө мөңсөргө.

Колхозтун мал ажилында кол адым — хой ажилы. Чаш-төлдери-биле кады мыда 33 муң хире хой бар, оларнын 95 хууу — хайнактап экижиктен уксаалыг. Ичачанга келир үе-нин перспективасы — нарын, чартык нарын болгаш чартык бөдүн дүштүр хойларын өс-түрүп. Колхозта хой ажилын амык, тускай артемин В. Г. Плотников хайрылап турар. Оон кол дуалакчылары — ма-дарып боозаларының техникте-ри, бонитировка чорудар үчөт-

чиктер база шыңгы уеүттү кылдырыңа бухгалтерия апа-рады. Уеүттү шың тургузары — малдын уксазын экижидерин-ге, оон продуктулуун бедидер талазы-биле хүн бүрү кон-троль тургузарыңа улуг быра. А хойжулар? Олар — кол ажаакчылар-дыр. Хой ажилы-нга хөөнү, анын олар тургу-зар. Грамм этти-даа, дүтү-даа олар бүдүрүп бээр.

Чижээлээрге, хойжу Чамзы Киров джик.

— Эң-не кол чүвө — ук-саа талазы-биле хойларын бедик шынарыг болурунда — деп ол чугаалаар. — Харын-на оон хараадына хой бүрүтүн-ден дөрт хой чедир дүтүт, 70 кг этти ап болур, ичача-да ийиңтөри база хой болур.

Хой ажилы бо угланыш-кың-биле хөгжүдөргө, оон орул-галың улам бедир. Мал ажи-лын өскө-даа алырга бис ба-за кылды угланышыккың-биле хөгжүр. Бир инекке оонаш-тыр сүт саздызын эң-не бедик-ке чедир сорулга салдын-гай. Амыг үеде ол болза ине-ке оонаштыр чылда ортума-биле 1960 хире кг болуп ту-рар.

— Эң чоокку чылдарда ол санын 2 муң 500 кг чедир джип демисиж апар бис — деп, колхозтун тускай арте-миниге чугаалап турарлар. А. Г. Балагашева, В. К. Дон-гак олар эртен чылын-на ол хемчээлге чектеш, ам ону ажыр

Ф. Сарымбаев.

К. Ковалев.

К. Якупов.

ШИИТПИРЛИГ ЧҮВӨ—АГРОТЕХНИКАДА

Чер ажилында байдал кан-дыгы?

— Манас шийтирлиг чүвө — ону эки агротехникти бай-далга чорудары болуп—деп, агроном В. И. Иконников чу-гаалап турар. — Чер дөңсөзө а-га-арыг, хем сүт эвес болгай, ол болза тарылга чери-дир. Кур-даа черин алдырып турган ажилдар, Ичачанга черин че-миншир, эки ажилдан кылдыр болза, ол кижиге хойну бээр. Анда агаар-бодустун байдалы база салдарыг, чүгө дөңсөзө чүнү-даа кылбайн чыткан, кандалашкыңа, сооктан тара-ын камгалап ап шыдавар.

Чер ажилында ажилла-рыңа миндиг ырак эвес үеде колхозтун ажил-ишчилери өө-рөңдү алган. Чижээлээрге, үш чыл бурунгаар колхоз күрүңе-ге грамм-даа тарая сатпазы — дүжүт багай болган. Арте-лиң орулгазын чүгө мал ажи-лы берген. Оң-биле кады тү-чериниң ийиңизастаа-жың кал-бар-тын турган чүүлдер база бар: чүгө үстүч черлерден ай-тышыңың манас олурар. Ичачанга чангыс кызыл-тасты-ла ол-ла черинге, элчештирил-чөккө, он сүт чыг улаштыр та-рып берген. СЭК ТБ-ың мар-Пленуму көдөз ажил-ишчилер-ин, оон иштинде агрономнар ийн чыгышчы күжүң, мер-гежилин мангашкан. Ичачан

тыг тарылга элчештирилгенин непердир, хоу ажилдарының културалың бедидер херекке эвезип чыналар колхоз-та бурунгаар улуг депшиле бар болган.

Чер ажилында улуг эргиле-ни кылган чорук тарая кул-тураларының доктаамал бедик дүжүтүп ап турар артамы колхозка берген: ам гектарын-на 12 тонна таралыңа ол турар. Ону оон-да бедик болурумын арталары бар, ону ажил-лаар апар. Шаду канчаар эки ажилдаарын шагдан-на бо-дап эгезген, № 2 бригаданың черинден бо талазы-биле хем-чег ап үнгенер. Тарылга эл-чештирилгени ажилдап кыл-ып турар, чайгаар бүткен кыл-ыгдары — арга-чашты, буталарын, электри дамчыдыл-га шугунарны элерип турган. Ичачанга чайгы андаларга соонда анда кылды-гас тарылар, оон соонда чер үш чыл ишти-ле дымшанар.

Колхозта тарая културала-ры (суулан өскөн) шүтүтү сөртүт: кызыл-тастың «сара-товская-29», «сказка», «во-сход-1» сорттары бар. Моон сон-гаар чер ажилының култура-ры бедидерини күсели-биле нарын күжүң бедидер.

— Бо сорулгаңыңа чере че-миншикниң күселин болуп — деп, колхозта чугаалажыр.

Чүгө дөңсөзө ылангыс механиз-тарларын кол эвез — мерге-жилдиг, дүжүтүлгөй кижилер. Ол дөңсөзө В. Г. Сиваев, Б. О. Балан-Сугу, Г. М. Астафьев бо-галаш өскө-даа-дыр. Колхозта ол-ла тракторлар-биле 12 чыл иштинде ажилдап турар кижилер бар. Ол дөңсөзө Төрөөн чур-туну мурунгу хулаагыңа эки билер, ажилыңа ынак кижилер-дыр. Оларын ол «кыр-ганыр» чаа келген трактор-лар-биле домей ажилдап тур-гузаар.

Ийиң болгашок мында бир кылза чер база бар — ол болза механизатор кадрларын че-лишпез-дир. Ам беш конук-тут ажил иделгениңа шийти-риче бедиктеңип турар үеде, ол оңа ийиң боду берип ту-рар. Оон кол чылдагыны — боттарының кижилерин өө-дөн албай турарында база таварылга болган кижилерин хулаап ап-ла турар, олар каш ай ажилдап-ла, «акша ди-леп» чорутулар.

Чоодта чаа колхозтун маев-казына бо чыгыс чыгыс хоу ажилдарының түнелдерин үн-дүргөн. Колхоз 8860 ажыг гек-тар таралыңа, оон иштинде 4900 ажыг гектар кызыл-тасты ча-гыш тарып турган, ону че-миншикниң күсөткөн. Бо та-лазы-биле социалист чарыш-тын түнелдеп чугаалажып көр-гөш, № 2 хоу бригаданың тинлекчи кылдыр санап, бри-

гадына дур-жулгазын непердир апар.

Ст-бараан фермаларының социалист чарышын чоодта чаа түнелде, Анда бирги черин Билегин фермазы алган. Ону чүс рубльдин өрөтөгү чүтүл-дери-биле шынаан. Ийиң чер-де — Туран фермазы. Билегин ажил-ишчилери мал ба-жын өстүрериниң талазы-биле өң дөңсөзө болган, саз бир ине-ке оонаштыр, эртен чылга дөңсөзө, Туран фермазында 30,5 кг сүтү ажыр саап алган турда, Билегиниң — 56 кг болган. Ичачага чартык чыл-дын түнелде колхозтун тер-гини сазычалары А. Белогор-ская, Ф. Сарымбаев, К. Кова-лыг, Ян-Хуурак Караш олар болган. Оларны өрөтөгү күш-ажылын төлөтүп үнелеп, ша-нап мактаган.

Мал ажилының талазы-биле колхозтун малчы-нарынның өңсө сорулгазы — оон орулгалың бедидер. Ийиң болза-даа бот-оруга-чарыга-нын чамдык черлерде ам-ла непердир. Малчын кадрлар чедимес, мал ажилының про-дукциязын бот-үңсө ам-ла аар болуп турар. Бо тала-га ийиңтөри мөңсөргө апар дөңсөзө колхозтун ажил-ишчилери биллип турарлар. Харын оон ужурунда, мал ажилында болу бээр четпестерин өңдө-илеректеп, ол дөңсөзө ийиңтө-рү турары-биле үеүттү бедик дөңсөзө тургузар. Чижээ, фер-мага каш хоуку иштинде сүт саздызы кудулай берген бол-за, үеүттү эки тургустуңа-ны-биле оңу биле тыртып ал-гаш, ону көвүдериңге моон-дактарын доран узутулар.

Кулавларыңа бүрүн ажил-лаары: мал чөмүн шың чарыг-даары, чалың эң таарымчалыг өйүн эң долугу-биле ажилла-ры, сүтү ажитпас джип ора-дажыры, дөрт-даа, дөңсө-даа чарыгдаларга камналганын че-лип алыры, черле ыңчаш бүгү чүвөн, бүгү черге камнаар болгаш өскө-даа чүүлдер — бот-үңсө ийиңтөриңиң оруктары ол-дур.

Кулавларыңа бүрүн ажил-лаары: мал чөмүн шың чарыг-даары, чалың эң таарымчалыг өйүн эң долугу-биле ажилла-ры, сүтү ажитпас джип ора-дажыры, дөрт-даа, дөңсө-даа чарыгдаларга камналганын че-лип алыры, черле ыңчаш бүгү чүвөн, бүгү черге камнаар болгаш өскө-даа чүүлдер — бот-үңсө ийиңтөриңиң оруктары ол-дур.

Ийиң черде — № 1 бри-гада. Бо бригаданың кылган ажилдары хой болза-даа та-раа түпү агады бергенде ты-нап көөргө, чамышкының шо-кар кылдыр чоруткан болган: чамышкынын барган ойбактар хой, оон ынак бо бригада чай-гы чер андаларыңа ийиңтө-рү болгаш доошупкан туз-ла, ону саздаткан дөңсөзө база демдөзлөр керек. Манас колхоз баштаар черинден контроль коштак болган.

Часкы хоу ажилдарыңа мурнакчылар хой турган. Ол болза В. Сиваев, И. Лесников, Г. Филиповский, Н. Куп бол-гаш өскө-даа-дыр. Чажык-чылап турган И. Лазарев, М. Тиртыл-оол, Сергей болгаш Михаил Сундуйларын база дем-дөзлөр херек, олар хүн норма-зын үргүлчү 140—150 хуу күсөткөн турганнар. Болза-да бир солун чүвө—часкы хоу ажилдарыңа холбаштыр тур-гускан беш хонук бүрүтүнү шаңнадырын баштайгы үш хонукта олар кымы-даа алыс-пайн ап турганнар.

Амыг үеде тараачын чайгы ажилдагыңың кол кичээлгөй-ин салган.

ЫЛГАЛ ЧИДИП ТУРАП

«Кызыл тараачын» көдөз ажил-агый артелиниң чижээ-ге хоорай биле көдөңнөң чонун аразында ылгалын чидип турарын база көрүп болур. Моон-биле холбаштыр миндиг саннарны көрөдү: колхозтун чурттагычылг адым черлеринде 627 өрөгө бар. Колхозчуларын болгаш олар-нын өг-бүлө кижигүнериниң са-ны — 1 муң 800 ажыг кижиче. Оларын иштинде: хойжулар 150, инек чазычалары — 80, сазычалары — 58, тракторис-тер — 76, чоласчылар — 49, туздулар — 57 кижиче. Кол-хозтун кижигүнери колдуу-ла Совет эрге-чагырга үезиниң кижилери, бир кижиниң ай-да адыр ажил төлөвирин орту-ма-биле 110 рубль чедип ту-рар. Школаар, култура ба-жынары, клубтар, уруглар, ийилери болгаш садлары, чу-нар-башынар, өмнөгө черлерин четпери-биле бар.

Колхозтун төп кодыңа ра-йон төү — Туран хоорайда турар болгай. Ичачанга ол хоорайнын чурттагычылгын бе-ли мыда колхозчуларын кижиче черле ылгыр аргажок. Олар «бис Туран хоорайнын чур-ттагычылгын бис» джирлер. Колхозчуларын адым дөңсө-дөз, ийиң-хөвн-лаа көөргө, асык-шалың-даа алырга, шынал-да хоорайны-биле домей. Чүгө кижилерин ажилдап турар черлерин алы-галы, Ийиң болза-даа көдөз ажил-агыйны механизаста-жың непердестерин-биле хоо-райга домейлешип турар. Оон хараадына көдөзө мергежил-диг кадрлар көвүтүлгө. Чи-жээлээрге, олар 1960 чылдан бээр бүдүн чартык катан ко-вүдөз, колхозчуларын кол

ажыл төлөвирин барык ийн ка-тап өскөн.

Эки ажилдаары джип ша-налар, немей төлөгөлөр хе-дирлиг материалдыг сонугал-ды чүүлдерин дегергеңей бо-мундиг саннарны көрөдү: пландан ажыр күсөткөн, ажилга хой стажи, класс та-лазы-биле бөдөңнө джип, 5-теп 50 хуу чедир немдөз төлөвир-ин берип турар. 1966 чылдан эгезиле, колхоз хөрөңзиниң култура-амыдырал фондуу база туруп келген, эртен чы-лын ол — 167 муң 800 ажыг рубль болган, дузаламчыга болгаш пенсияга бээр — 13 муң 900 ажыг рубль, шаңна-ларга 6 муң 200 ажыг рубль болган.

Бир солун чүвө болза, кол-хозчуларын кодан участо-тары үргүлчү эвезген турар, чүгө дөңсөзө олар хоорай чур-ттагычылгын-биле домейлешип бар чыдары ол. Колхоз төү-нүн колхозчуларын култура талазы-биле Туран хоорайн чурттагычылгын домейлер: хоорайнын Култура бажы-нын, библиотекаларын, амыл-рал хандырылга комбинатын, магазинерин, өмнөгө черле-рин, школаарын бир домей ажилдап турарлар.

Туран фермазында бажы-нарын сүт-биле чылдар кыл-дыр кылга берген, ол-ла фер-ма болгаш Билегинде газты ажилдап турар. Туранда кол-хозчулар ам телевизорлар ду-гайында болуп турар. Мыда чиник автомашиналарын, мото-циклдерин кижилер өмнөжөк, 500 олуттут, спортзалдыг Култура бажынын келер чы-лын колхозка ажилдап кин-рер. С. САЛЧАК бистин көрр.

КАТАП ТӨРҮТТҮНГӨН ТӨНГҮР-ООЛ

Ийиңтөриңиң чартыг. Ичачада база-ла хайнып турар изиң хүн чүвө. Амыдырал болза Ал-Турут чурттуг эки балырын ирей-биле кудумчуа үсүлөжип ады чыгыш: кижиниң хавайн-ла ады бора-борбак кылдыр көкүлөңгөп келген, клубче шиг-лей барык-ла шошкун аарак далажы бар чорайын ол.

— Бир черде өрт болду бе, кайнаар чүтүрерин ол? — деп, баштадым.

Кижиче хавайнда дөңсөзө дөңсөзө, хүлүмзүрү-дүр: — Катканың өрт боор ийиң, клубта катан төртүткөң Төң-гүр-оол келген джир-дир! Э

